

Блинова, О. Є. Психологічні умови толерантності студентів у міжетнічній взаємодії [Текст] / О. Є. Блинова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – № 26 (50). – Ч.1. – С.166-170. – (Серія № 12: Психологічні науки).

УДК 159.9 : 316.6

Блинова О.Є.

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ У МІЖЕТНІЧНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

В статті аналізується феномен міжетнічної толерантності як основа взаємовідносин і діяльності в полікультурному світі. Розглядаються чинники становлення та специфіка української національної толерантності та передумови розвитку у студентів толерантного ставлення до представників інших етносів.

Ключові слова: толерантність, міжетнічна толерантність, міжетнічна взаємодія, полікультурний світ, студенти

В статье анализируется феномен межэтнической толерантности как основы взаимоотношений и деятельности в поликультурном мире. Рассматриваются факторы становления и специфика украинской национальной толерантности и предпосылки развития у студентов толерантного отношения к представителям других этносов.

Ключевые слова: толерантность, межэтническая толерантность, межэтническое взаимодействие, поликультурный мир, студенты

Формування нової парадигми людського розвитку тісно пов'язано із зменшенням нетерпимості, агресивності, конфліктності, етнічної напруженості та інших деструктивних етнічних феноменів, що існують у різних суспільствах, тобто – з проблемою толерантності. Однією з найважливіших умов переходу від суспільств закритого типу (традиційних, тоталітарних) до відкритого

демократичного суспільства, є відмова від ізоляціоністських принципів функціонування соціальної системи (територіальних, соціальних, ментальних) і керування принципами доступності і співробітництва. Проблема відкритості суспільства і кожної особистості світовій і національній культурі висвітлюється у працях багатьох вчених, а саме Балла Г.О., Боришевського М.Й., Коростеліної К.В., Максименка С.Д., Орбан-Лембрик Л.Е., Пірен М.І., Титаренко Т.М. та ін. [1; 2; 8; 9; 10]

В наукових працях Л.Е.Орбан-Лембрик наголошується, що толерантність є основною умовою взаємовідносин і діяльності у полікультурному світі. Саме тому проблема формування толерантної свідомості стає для вчених все більш привабливою. Толерантність є ознакою впевненості у собі й усвідомленням надійності власних позицій, ознакою відкритості. Нині вона розглядається як цінність і норма цивілізованого суспільства, що проявляється у праві всіх індивідів і окремих груп бути різними; як відмова від домінування, готовність до розуміння і співпраці при наявних відмінностях; як визнання багатовимірності, багатовекторності та розмаїття людської культури, норм, настановлень [8, с. 414-415].

За даними Паніної Н.В., результати моніторингу 2005 року показали, що зберігається високий рівень психологічної відособленості населення України від більшості інших національностей, крім того, протягом розвитку незалежного українського суспільства відбувається наростання як загального рівня національної відособленості, так і поширення ксенофобічних установок по відношенню до ряду національностей. Більшість мешканців України (біля 75%) згодні в якості своїх співгромадян бачити тільки представників східноєвропейських етносів, що традиційно проживають на цієї території, або з якими зв'язує історичний досвід спільного проживання (молдавани, поляки, кримські татари) [2].

Тривожні дані отримані при аналізі впливу вікового чинника на показники національного дистанціювання з боку населення України. Молодь

України (18-29 років) відрізняється більш високим рівнем національної нетолерантності, цей факт констатується як по відношенню до окремих національностей, так і як загальна тенденція. Міністерством освіти і науки України видано наказ «Про проведення заходів профілактики поширення ксенофобських і расистських проявів серед дітей, учнівської та студентської молоді» (Наказ № 1/9-806 від 16.12.2008).

Зміни в Україні, що відбулися в останнє десятиліття в галузі політики, економіки і соціальних відносин інтенсифікували процеси, пов'язані з етнічним розмежуванням і національною самосвідомістю. Ці нові умови наклали відбиток і на менталітет громадян України. Зазначимо великий вплив соціокультурної ситуації не лише в Україні, а і в світі на особливості соціалізації сучасної молоді, тому мета вищої освіти – створити умови для формування демократичної культури особистості, якій притаманні усвідомлення цінності свободи, прав людини, толерантність, відповідальність.

Метою дослідження є аналіз міжетнічної толерантності як соціально-психологічного механізму адекватної взаємодії в мультикультурному просторі і як виміру культури самовизначення особистості.

Поняття «толерантність» використовується в різних контекстах і областях знання – філософії, соціології, психології, етиці та ін. Серед найбільш поширених визначень толерантності можна відмітити такі: 1) терпимість до іншого роду поглядів, вдачі, звичок (Коротка філософська енциклопедія); 2) терпимість, поблажливість до кого-небудь, чого-небудь (Сучасний словник іноземних слів); 3) властивість чи якість, здатність щось чи кого-небудь терпіти лише з милосердя (словник В.І.Даля); 4) моральна якість, що характеризує ставлення до інтересів, переконань, вірувань, звичаїв і поведінки інших людей (словник з етики за редакцією А.О. Гусейнова і І.С. Кона); 5) моральна якість особистості, що характеризує терпиме ставлення до інших людей, незалежно від їх етнічної, національної або культурної приналежності, до іншого роду поглядів, вдачі, звичок (Д.В.Зінов'єв); 6) відсутність вимог і заборони коли це

можливо, тобто свободи, що впливає із стриманості; визнання права іншого чинити і мислити інакше (словник сучасної французької мови Робер) [4, с.451].

В.А.Лекторський [5] розглядає чотири можливі моделі толерантності:

- толерантність як байдужість;
- толерантність як неможливість взаєморозуміння (як повага до іншого, котрого я разом з тим не можу розуміти і з яким не можу взаємодіяти);
- толерантність як поблажливість (до слабкості інших, що сполучається з деякою часткою презирства до них);
- толерантність як розширення власного досвіду і критичний діалог (повага до чужої позиції в сполученні з установкою на взаємну зміну позицій в результаті критичного діалогу).

У психологічній науці припускається можливість як позитивного, так і негативного тлумачення змісту поняття толерантності. Перше – в тому разі, коли говорять про толерантність, як включення енергійного захисту цінностей інших людей і визнання плюралізму; друге – у випадку розуміння толерантності як неприродного утримання, примирення з поведінкою, переконаннями і цінностями інших через певне насильство над собою.

Жадан І. вважає, що толерантність можна інтерпретувати або як установку, що виявляється у ставленні особистості і колективу, або як дію чи здійснювану через закон і традицію суспільну норму. Як установка, толерантність має носити характер добровільного індивідуального вибору; вона не нав'язується, а здобувається через виховання, інформацію й особистий життєвий досвід. Як дія, толерантність – це активна позиція самообмеження і навмисного невтручання, добровільна згода на взаємну терпимість різних і конфронтуючих суб'єктів. Толерантні установка і дія можуть не збігатися у своїх проявах на рівні особистості і суспільства і навіть на рівні окремої особистості, але в різних ситуаціях [4, с.453].

Кризовий стан сучасного українського суспільства, який дозволяє характеризувати його як нестабільне, провокує розмитість, невизначеність, зсув

основних життєвих орієнтирів, життєвих позицій, системи цінностей великої кількості населення, зокрема, значною мірою цей процес торкається саме молодого покоління. Таким чином, егоцентричність, навіть, егоїстичність у відстоюванні власних інтересів (особистісних чи групових), далеко не однозначним чином сполучається з повагою і визнанням прав іншої людини. Л.Е.Орбан-Лембрик, аналізуючи трансформацію системи цінностей особистості і соціальних груп в сучасній Україні, зауважує, що «великій кількості людей в умовах нестабільності свого суспільства і процвітання багатьох країн Заходу надзвичайно важко визначити, чому віддати перевагу, які цінності вважати пріоритетними, як зіставити цінності ринку та загальнолюдські моральні цінності – такі, як чесність, порядність тощо» [9].

Українська національна толерантність має специфіку, що обумовлена історичним чинником (історичний розвиток української нації та її взаємовідносини з сусідами). Дослідники, що аналізують національний характер українського народу наголошують, що саме досвід взаємодії з представниками інших народів певним чином позначився на формуванні рис національного характеру і на відношенні до інших етносів. Наприклад, М.М.Слюсаревський вважає, що епоха Російської імперії позначилася на українцях впливом кріпосницького ладу, монархізму, феодалізму та великодержавного шовінізму. Цей період характеризується жорстким пригніченням національно-визвольних рухів та відсутністю демократичних інститутів у суспільстві. Сукупність цих чинників сприяла формуванню таких рис національного характеру, як покірність, пасивність, байдужість. Крім того, історичні умови життя змушували українців контактувати з представниками сусідніх етносів вимушено або на підставах відстоювання власних інтересів, що породило такі риси, як-то: егоїзм, ізоляціонізм, схильність до тонкого розрахунку на власну користь [12].

Крім того, масовій свідомості українців притаманний ще цілий ряд специфічних характеристик. По-перше, це невираженість інтересів соціальних

груп. По-друге – недостатня сформованість групових норм і, як наслідок, підвищена схильність до масових психічних станів, які легко поширюються і є нестійкими. По-третє, поширеним є культ «революційної дії» як способу розв’язання суспільних проблем і правовий нігілізм [12].

Тому толерантність в сучасному українському суспільстві до інших етносів скоріше має вигляд «терпимості», ніж справжньої толерантності, тобто повноцінного визнання прав Іншого, готовності прихильно визнавати, приймати поведінку, переконання та погляди інших людей, що відрізняються від власних, тобто такої толерантності, що ґрунтується на повазі до Іншого і справжньому плюралізмі. Слюсаревський М.М. відмічає, що специфіка української міжетнічної толерантності полягає в особливостях національного характеру: атрофія або деформованість історичної пам’яті та образу країни; стійкі часові децентрації в історичне минуле, які провокують масові процеси його ідеалізації та міфологізації; наявність у структурах підсвідомого численних слідів витіснених і сублімованих страхів, закріплених у вигляді різних психологічних комплексів; посилений розподіл на «ми – вони» у міжетнічній взаємодії.

Цікавою є думка Паніної Н.В. відносно специфіки прояву саме української етнічної толерантності: «Парадокс національних особливостей національної толерантності в Україні, на наш погляд, пояснюється тим, що прозахідні декларації значною мірою мають риторично-прагматичний характер як для населення, так і для влади, і обумовлені більше надією на допомогу і підтримку заможного Заходу, ніж готовністю орієнтуватися на демократичні норми соціального життя. З моменту проголошення незалежності населення України вимушено перебуває у стані соціальної аномії, що характеризується відсутністю у суспільстві ціннісно-нормативної бази соціальної консолідації (загального уявлення про те, що таке добре, а що – погано, що у суспільстві схвалюється, а що засуджується), недовірою до влади [10].

Тому проблема толерантності тісно пов'язана з проблемою особистісної та соціальної, зокрема, етнічної, позитивної ідентичності, власної самоповаги і самооцінки, можливості досягнення власних цілей, не порушуючи прав Іншого. Тобто, як відмічає Г.М.Андреева, показники соціального пізнання і соціальної оцінки у нестабільний період розвитку суспільства мають виражену специфіку і своєрідність:

- соціальна ідентичність (криза ідентичності окреслюється як особлива ситуація свідомості, коли більшість соціальних категорій, за допомогою яких людина визначає себе і своє місце в суспільстві, здаються такими, що втратили свої межі і цінність);

- побудова образу іншої людини (в епоху нестабільності відбуваються значні модифікації в цій побудові);

- відносна легкість у приписуванні іншій людині образу ворога (пошук індивідуального і групового ворога, зростання індивідуальної і групової напруги, агресивності, перенесення відповідальності за неуспіх з ворога «зовнішнього» на ворога «внутрішнього» тощо);

- побудова образу соціальних інститутів, форм соціального контролю, суспільства в цілому, образу соціального світу (в період соціальної нестабільності важко визначити, який тип суспільства «хороший», а який «поганий»; втрачаються соціальні ідеали, тобто частина людей взагалі не знає, до чого здійснюється перехід, і це сприймається болісно) [1].

Результати досліджень доводять, що толерантність до представників інших етносів може по-різному проявлятися в різних сферах міжетнічного контакту, наприклад, у сфері діяльності, ділових відносин легше і простіше відбувається процес узгодження і зближення соціонормативних характеристик, а культурні розбіжності стають менш помітними. У сімейному середовищі роль і значення етнокультурних відмінностей є більш значущою, вони проявляються в еталонах дій, моделях бажаної поведінки, вимогах до соціальних ролей тощо, і розглядаються як символи етнокультурної ідентифікації.

Серед масштабних інформаційних чинників впливу на масову свідомість особливе місце посідають засоби масової комунікації і інформації, які реалізують завдання формування громадської думки великої поліетнічної аудиторії. Треба сказати, що українські мас-медіа традиційно культивують деформований образ країни, що сприяє формуванню неадекватного сприйняття громадянами власної держави. Постійне наголошення на слаборозвинутості, економічній і політичній кризовості, низькому рівні життя, з одного боку, відображають реальний стан речей (але це залежить від об'єкта порівняння), з іншого, призводять до формування установки на сприймання держави саме в такому ключі «проблемності».

Одним із показників толерантності є величина так званої соціальної, зокрема, етнічної, дистанції (до речі, шкала Богардуса, що є поширеним інструментом вивчення міжетнічної взаємодії, вимірює саме цей показник), при цьому, «максимальна дистанція означає, що соціальна спільнота тримається автономно, а мінімальна дистанція сприяє тіснішій взаємодії людей, груп і культур» [9]. Дослідники використовують також термін «етнічна границя» і зазначають важливі закономірності її виникнення та існування: по-перше, це психологічний прояв універсального поділу світу на «ми» і «вони», «свої» і «чужі»; по-друге, інтенсивність виразу етнічної границі залежить від актуальних стосунків між етносами – коли ситуація напружена, етнічна границя сприймається більш явно і різко, коли ситуація є спокійною, про етнічні відмінності, навіть, не згадують; по-третє, чим більш далекою, несхожою на власну, сприймається культура сусідів, тим сильнішими є механізми психологічного захисту, спрямовані на перцептивне віддалення від «чужих» і збереження власної соціальної ідентичності [11].

Майже доведеним може вважатися залежність рівня міжетнічної толерантності від власної позитивної етнічної ідентичності, тому ця «зв'язка» має бути в основі процесу формування толерантного ставлення до представників інших етнічних груп в процесі виховання студентської молоді,

тобто необхідним стає процес демістифікації уявлень українців про власний етнос у суспільній свідомості. «На ідеологічному рівні цей процес означає, передусім, надання максимально широкої і об'єктивної інформації з різних галузей, зокрема таких, як історія етносів, їх культура та побут, особливості національного характеру, природа націй і етносів. На доідеологічному рівні слід подбати про загальну атмосферу політичної коректності, що можлива лише у відкритому, плюралістичному, толерантному суспільстві» [3, с.134].

Висновки: Для розвитку і формування толерантності особистості в поліетнічному, полікультурному світі однією з найважливіших умов є позитивна етнічна ідентичність. Її становлення передбачає повагу до свого народу, гордість за його історію, традиції, цінності і досягнення, але, з іншого боку, значущими є такі характеристики, як – розуміння розмаїття культурного та етнічного світу; розуміння несхожості та єдності як двох сторін одного і того ж процесу; визнання і прийняття особистістю рівноправного існування різноманітних думок, переконань, звичаїв; потреба у свободі власного вибору і повага до свободи вибору інших; відмова від боротьби з відхиленнями, визнання їх права на існування; прагнення до компромісу; відмова від претензій на володіння остаточною і незаперечною істиною та ін.

Таким чином, розвиток більш толерантного ставлення у міжетнічній взаємодії можливий за умов стабілізації економічного і політичного стану країни, більш виваженої позиції засобів масової інформації у висвітлюванні проблем і досягнень власної держави, зменшення негативізму і депресивності в створенні образу України в суспільній свідомості, піднесення цінності власного етносу, країни, держави до оптимального рівня, що сприятиме формуванню позитивної етнічної ідентичності.

Література:

1. Андреева Г.М. Социальная психология в современном обществе: Учебное пособие для вузов / Т.Л. Алавидзе, Г.М. Андреева, Е.В. Антонюк и др.; Под. ред. Г.М.Андреевой, А.И. Донцова. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 335с.

2. Головаха Е.П. Национальная толерантность и идентичность в Украине: опыт применения шкалы социальной дистанции в мониторинговом социологическом исследовании // Головаха Е.П., Панина Н.В. / Социологический журнал. – 2006. – №3. – С.17-24.
3. Грищук Е.Ю. Психологічні аспекти дослідження етнічної толерантності у дорослому віці // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред С.Д.Максименка. Т.Х. част.4. – К., 2008. – С.132-139.
4. Жадан І., Шовкопляс Н. Толерантність в системі ставлень суб'єкта політичної активності // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні / За ред. Максименка С.Д., Циби В.Т., Шайгородського Ю.Ж. та ін. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. – С.450-458.
5. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии, 1997- №11.
6. Петров В.Н. Этнические мигранты и полиэтничная принимающая среда: проблемы толерантности // Социол. исслед. – 2003. – № 7. - С.84-91.
7. Социология межэтнической толерантности / Под. ред. Л.М. Дробижевой. М.: Институт социологии РАН, 2003.
8. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн. 2: Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія. – К.: Либідь, 2006. – 560 с.
9. Орбан-Лембрик Л.Е. Толерантність як основа адекватних взаємин у полікультурному світі // Соціальна психологія. – 2008. – №2.
10. Панина Н.В. Проблемы национальной толерантности в Украине // Украинский вестник агентства «Postfactum». — 1993. — № 4. — С. 13-16.
11. Почебут Л. Г. Социальная психология толпы. – СПб., 2004.

12. Слюсаревський М. «Ми» і «Я» у світі, що змінюється. Деякі підсумки досліджень із проблем соціальних трансформацій. – <http://www.-politicon.iatp.org.ua/mag/sljularevsky2.htm>